

UDK: 338.27:338.45:69

KORPORATIV BOSHQARUVNI RIVOJLANTIRISH ASOSIDA QURILISH KORXONALARI IQTISODIY SAMARADORLIGINING PROGNOZ PARAMETRLARINI ISHLAB CHIQISH

G'iyosov Ilhom Karimovich

iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), professor

Toshkent arxitektura-qurilish universiteti

"Iqtisodiyot va ko'chmas mulk" kafedrası

Annotatsiya. Maqolada korporativ boshqaruvni rivojlantirish asosida qurilish korxonalari iqtisodiy samaradorligining prognoz parametrlarini ishlab chiqish uslubiyoti taklif etilgan. Prognozlashning ssenariy-ekonometrik yondashuvi asoslanib, uning besh bosqichi ochib berilgan. Uchta ssenariy – inersion, bazaviy va faol ssenariylar korporativ boshqaruv indeksining maqsadli darajalari orqali farqlantirilgan. Ssenariylar bo'yicha samaradorlik ko'rsatkichlarini hisoblash tartibi shartli parametrlar asosida namoyish etilgan, prognoz natijalarining noaniqligini baholash va monitoring qilish tartibi ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: prognozlash, ssenariy yondashuvi, korporativ boshqaruv indeksi, iqtisodiy samaradorlik, trend modeli, noaniqlik, monitoring, qurilish korxonasi.

РАЗРАБОТКА ПРОГНОЗНЫХ ПАРАМЕТРОВ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ СТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ НА ОСНОВЕ РАЗВИТИЯ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация. В статье предложена методика разработки прогнозных параметров экономической эффективности строительных предприятий на основе развития корпоративного управления. Обоснован сценарно-эконометрический подход к прогнозированию и раскрыты его пять этапов. Три сценария — инерционный, базовый и активный — дифференцированы по целевым уровням индекса корпоративного управления. Порядок расчёта показателей эффективности по сценариям продемонстрирован на условных параметрах, разработан порядок оценки неопределённости прогноза и мониторинга.

Ключевые слова: прогнозирование, сценарный подход, индекс корпоративного управления, экономическая эффективность, трендовая модель, неопределённость, мониторинг, строительное предприятие.

DEVELOPING FORECAST PARAMETERS OF THE ECONOMIC EFFICIENCY OF CONSTRUCTION ENTERPRISES BASED ON THE DEVELOPMENT OF CORPORATE GOVERNANCE

Abstract. The article proposes a methodology for developing forecast parameters of the economic efficiency of construction enterprises based on the development of corporate governance. A scenario-econometric approach to forecasting is substantiated and its five stages are described. Three scenarios – inertial, baseline and active – are differentiated by target levels of the corporate governance index. The procedure for calculating efficiency indicators under the scenarios is demonstrated using conditional parameters, and a procedure for assessing forecast uncertainty and monitoring is developed.

Keywords: forecasting, scenario approach, corporate governance index, economic efficiency, trend model, uncertainty, monitoring, construction enterprise.

Kirish

Korporativ boshqaruvni takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar uzoq muddatli xarakterga ega bo'lib, ularning natijasi bir necha yil davomida namoyon bo'ladi. Shu sababli bunday chora-tadbirlarni asoslashda ularning kelgusi samaradorlik ko'rsatkichlariga ta'sirini prognozlash zarur. Prognoz parametrlari korxona strategiyasini ishlab chiqish, investitsiya dasturlarini shakllantirish va kuzatuv kengashi uchun maqsadli ko'rsatkichlarni belgilashda asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqotning maqsadi – korporativ boshqaruvni rivojlantirish asosida qurilish korxonalari iqtisodiy samaradorligining prognoz parametrlarini ishlab chiqish uslubiyotini yaratish.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Iqtisodiy prognozlash usullari an'anaviy ravishda ekstrapolyatsion, ekonometrik va ekspert usullariga bo'linadi. G. Boks va G. Jenkins vaqtli qatorlarni tahlil qilish va prognozlashning avtoregression integrallashgan siljiyotgan o'rtacha modellarini ishlab chiqqan [1]. R. Hyndman va G. Athanasopoulos zamonaviy prognozlash amaliyotini umumlashtirib, model tanlovi va prognoz aniqligini baholash mezonlarini bayon etgan [2].

Ssenariy yondashuvining asoslari P. Wack [3] va K. van der Heijden [4] ishlarida shakllantirilgan. Unga ko'ra, yuqori noaniqlik sharoitida yagona prognoz o'rniga bir necha izchil kelajak manzarasini ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Ushbu yondashuv qurilish sohasi uchun ayniqsa mos, chunki tarmoq talabi investitsiya faolligiga bog'liq holda keskin tebranadi [5].

Korporativ boshqaruv sifati va natijalar o'rtasidagi miqdoriy bog'liqlikni baholash bo'yicha tadqiqotlar [6, 7] prognoz modelining parametrik asosini tashkil etadi: ekonometrik baholashda olingan koeffitsientlar ssenariylar bo'yicha hisob-kitob uchun ishlatiladi. Shu bilan birga, ushbu bog'liqlikni prognozlash modeliga integratsiya qilish masalasi kam o'rganilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Uslubiyot ssenariy-ekonometrik yondashuvga asoslanadi. Unda ekonometrik model korporativ boshqaruv indeksi va samaradorlik ko'rsatkichlari o'rtasidagi miqdoriy bog'liqlikni, ssenariy yondashuvi esa indeksning kelgusi dinamikasi bo'yicha muqobil farazlarni belgilaydi. Prognoz gorizonti sifatida besh yillik davr qabul qilingan. Maqolada keltirilgan raqamli qiymatlar shartli bo'lib, hisoblash tartibini namoyish etish uchun xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar

1. Prognozlashning bosqichlari

Taklif etilayotgan uslubiyot besh bosqichdan iborat. **Birinchi bosqichda** retrospektiv tahlil o'tkaziladi: korxonaning so'nggi besh-yetti yildagi samaradorlik ko'rsatkichlari va korporativ boshqaruv indeksi dinamikasi o'rganiladi, tebranishlar sabablari aniqlanadi. **Ikkinchi bosqichda** ekonometrik model baholanadi va indeksning samaradorlikka ta'sir koeffitsienti aniqlanadi. **Uchinchi bosqichda** ssenariylar shakllantiriladi va har biri uchun indeksning maqsadli darajasi belgilanadi. **To'rtinchi bosqichda** ssenariylar bo'yicha prognoz qiymatlar hisoblanadi. **Beshinchi bosqichda** prognozning noaniqligi baholanadi va monitoring tartibi belgilanadi.

Bazaviy trend komponenti vaqtli qator modeli asosida aniqlanadi:

$$y_{t+h} = f(y_t, y_{t-1}, \dots) + g(\Delta ICG_{t+h}) + \varepsilon_{t+h}, \quad (1)$$

bu yerda birinchi had ko'rsatkichning inersion dinamikasini, ikkinchi had esa korporativ boshqaruv indeksining o'zgarishi hisobiga qo'shimcha samarani ifodalaydi.

2. Ssenariylarni shakllantirish

Ssenariylar korporativ boshqaruvni rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlarning jadalligi bilan farqlanadi (1-jadval).

1-jadval. Prognoz ssenariylarining tavsifi

Ssenariy	Mazmuni	Korporativ boshqaruv bo'yicha chora-tadbirlar
Inersion	Mavjud amaliyot saqlanadi, indeks sezilarli o'zgarmaydi	Faqat qonunchilikda belgilangan minimal talablarni bajarish
Bazaviy	Boshqaruv bosqichma-bosqich takomillashtiriladi	Kengash qo'mitalarini tashkil etish, ichki auditni kuchaytirish, hisobot shaffofligini oshirish

Ssenariy	Mazmuni	Korporativ boshqaruv bo'yicha chora-tadbirlar
Faol	Boshqaruv tizimi kompleks isloh qilinadi	Mustaqil a'zolar ulushini oshirish, risklarni boshqarish tizimini joriy etish, rag'batlantirishni uzoq muddatli natijaga bog'lash, xaridlar ustidan nazoratni raqamlashtirish

Manba: muallif ishlanmasi.

Ssenariylarni farqlashda faqat indeksning maqsadli darajasi emas, balki unga erishish uchun zarur xarajatlar va vaqt ham hisobga olinishi kerak. Faol ssenariyda chora-tadbirlar xarajatlari qisqa muddatda foyda ko'rsatkichlarini pasaytirishi mumkin, samara esa ikkinchi-uchinchi yildan boshlab namoyon bo'ladi.

3. Ssenariylar bo'yicha hisob-kitob tartibi

Har bir ssenariy uchun samaradorlik ko'rsatkichining prognoz qiymati quyidagicha aniqlanadi:

$$ROA_{t+h}^S = ROA_t^{trend} + \beta \cdot (ICG_{t+h}^S - ICG_t) - c_{t+h}^S, \quad (2)$$

bu yerda: β – ekonometrik baholashda olingan koeffitsient (indeksning bir birlik o'sishiga to'g'ri keladigan rentabellik o'zgarishi); c – chora-tadbirlar xarajatlarining rentabellikka ta'siri. Shartli parametrlar asosidagi hisob-kitob natijalari 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval. Ssenariylar bo'yicha prognoz parametrlari (shartli misol)

Ko'rsatkich	Inersion	Bazaviy	Faol
ICG bazaviy yilda	64	64	64
ICG prognoz davri oxirida	66	74	82
ICG o'sishi, birlik	+2	+10	+18
β koeffitsienti (shartli)	0,06	0,06	0,06
Boshqaruv hisobiga qo'shimcha rentabellik, f. b.	+0,12	+0,60	+1,08
Chora-tadbirlar xarajatlari ta'siri, f. b.	0,00	-0,10	-0,25
Bazaviy ROA (trend), %	7,00	7,00	7,00
Prognoz ROA, %	7,12	7,50	7,83

Manba: shartli parametrlar asosida muallif hisob-kitoblari. "f. b." – foiz bandi.

Hisob-kitob shuni ko'rsatadiki, faol ssenariyda chora-tadbirlar xarajatlari hisobga olingan holda ham rentabellik inersion ssenariyga nisbatan sezilarli yuqori bo'ladi. Ayni paytda natija β koeffitsientining qiymatiga juda sezgir, shu sababli uni ekonometrik baholashda ishonch oralig'i bilan birga aniqlash va prognozni koeffitsientning quyi va yuqori chegaralari bo'yicha ham hisoblash zarur.

4. Noaniqlikni baholash va monitoring

Prognozning noaniqligini baholash uchun uch usul taklif etiladi. Birinchisi – sezgirlik tahlili: β koeffitsienti va indeksning maqsadli darajasi turli qiymatlarida natijaning o'zgarishi hisoblanadi. Ikkinchisi – ishonch oraliqlari: ekonometrik baholashning standart xatolari asosida prognoz oralig'i quriladi. Uchinchisi – imitatsion modellashtirish: asosiy parametrlar taqsimotlari berilgan holda ko'p marta takrorlangan hisob-kitoblar orqali natijaning ehtimollik taqsimoti olinadi.

Prognozni amalda qo'llash uchun monitoring tizimi zarur. U ikki turdagi ko'rsatkichni kuzatishni nazarda tutadi: **jarayon ko'rsatkichlari** (kengash majlislari va qo'mitalar faoliyati, ichki audit tavsiyalarining bajarilishi, oshkor etilgan axborot hajmi) va **natija ko'rsatkichlari** (rentabellik, muddatlarga rioya, xarajatlarning smetadan chetlanishi). Jarayon ko'rsatkichlari natijadan oldin o'zgargani uchun ular erta ogohlantiruvchi signal vazifasini bajaradi.

Prognoz parametrlarini har yili qayta ko'rib chiqish tavsiya etiladi. Haqiqiy va prognoz qiymatlar o'rtasidagi chetlanish 20 foizdan oshganda modelning parametrlari qayta baholanishi, chetlanish sabablari esa kuzatuv kengashi majlisida ko'rib chiqilishi lozim.

5. Tarmoq darajasida prognozlash

Uslubiyot alohida korxona darajasida ham, tarmoq darajasida ham qo'llanilishi mumkin. Tarmoq darajasida prognozlashda korporativ boshqaruv indeksining o'rtacha qiymati va uning tarqoqligi hisobga olinadi. Bunda muhim jihat shundaki, o'rtacha indeksning o'sishi ikki yo'l bilan yuz berishi mumkin: yetakchi korxonalarning yanada yaxshilanishi yoki orqada qolgan korxonalarning tortilishi hisobiga. Ikkinchi yo'l tarmoq samaradorligiga kuchliroq ta'sir ko'rsatadi, chunki past bazadan o'sish qaytimi yuqoriroq bo'ladi.

Shu sababli tarmoq dasturlarida maqsadli ko'rsatkich sifatida faqat o'rtacha indeks emas, balki indeksning belgilangan chegaradan past bo'lgan korxonalar ulushi ham belgilanishi maqsadga muvofiq. Masalan, "indeksi 55 balldan past korxonalar ulushini uch yilda ikki barobar kamaytirish" ko'rinishidagi vazifa o'rtacha qiymatga qaratilgan vazifadan aniqroq va nazorat qilinadigan natija beradi.

Tarmoq darajasidagi prognozda tashqi omillar ta'sirini alohida hisobga olish zarur. Qurilish talabi investitsiya faolligi, davlat dasturlari hajmi va moliyalashtirish qiymatiga bog'liq holda tebranadi [5]. Shu sababli ssenariylar korporativ boshqaruv

chora-tadbirlari bilan birga makroiqtisodiy sharoit bo'yicha farazlarni ham o'z ichiga olishi kerak: ular bir-biriga zid bo'lmasligi va izchil manzarani tashkil etishi lozim.

Prognoz natijalarining asosiy amaliy qiymati aniq raqamlarni bashorat qilishda emas, balki muqobil harakat yo'llarining natijalarini taqqoslash imkonini berishidadir. Shu nuqtai nazardan, uslubiyot kuzatuv kengashi va rahbariyat uchun qaror qabul qilish vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa

Birinchidan, korporativ boshqaruvni rivojlantirish asosida samaradorlikning prognoz parametrlarini ishlab chiqishning besh bosqichli ssenariy-ekonometrik uslubiyoti taklif etildi.

Ikkinchidan, korporativ boshqaruv indeksining maqsadli darajalari bo'yicha farqlanuvchi uchta ssenariy – inersion, bazaviy va faol ssenariylar shakllantirildi va ularning mazmuni ochib berildi.

Uchinchidan, ssenariylar bo'yicha samaradorlik ko'rsatkichlarini hisoblash formulasi asoslandi. Unda boshqaruv sifatining ijobiy ta'siri bilan birga chora-tadbirlar xarajatlarining qisqa muddatli salbiy ta'siri ham hisobga olinadi.

To'rtinchidan, prognoz noaniqligini baholashning uch usuli va jarayon hamda natija ko'rsatkichlarini o'z ichiga olgan monitoring tizimi taklif etildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Box G.E.P., Jenkins G.M. Time Series Analysis: Forecasting and Control. – San Francisco: Holden-Day, 1976.
2. Hyndman R.J., Athanasopoulos G. Forecasting: Principles and Practice. 3rd ed. – Melbourne: OTexts, 2021.
3. Karimovich G. I., Ortikbayevich K. I. The Role and Importance of the TIME Factor in Determining the Effectiveness of Investment Management in Construction Enterprises //American Journal of Business Management, Economics, and Banking. – 2023. – T. 19. – C. 93-99.
4. Wack P. Scenarios: Uncharted Waters Ahead // Harvard Business Review. – 1985. – Vol. 63, No. 5. – P. 73–89.
5. Karimova, I. (2025). Qurilish sohasida investitsion faoliyatni shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari. *MUHANDISLIK VA IQTISODIYOT*, 3(4).
6. Van der Heijden K. Scenarios: The Art of Strategic Conversation. 2nd ed. – Chichester: John Wiley & Sons, 2005.
7. Hillebrandt P.M. Economic Theory and the Construction Industry. 3rd ed. – Basingstoke: Macmillan, 2000.
8. Karimov, Inomjon. "UY-JOY QURILISHIDA ESKROU MEXANIZMLARINI JORIY ETISH ORQALI INVESTITSION XAVFSIZLIK VA MOLIYAVIY

SHAFFOFLIKNI TA'MINLASH." MUHANDISLIK VA IQTISODIYOT 4.3 (2026).

9. Klapper L.F., Love I. Corporate governance, investor protection, and performance in emerging markets // Journal of Corporate Finance. – 2004. – Vol. 10, No. 5. – P. 703–728.
10. Wintoki M.B., Linck J.S., Netter J.M. Endogeneity and the dynamics of internal corporate governance // Journal of Financial Economics. – 2012. – Vol. 105, No. 3. – P. 581–606.
11. OECD. G20/OECD Principles of Corporate Governance. – Paris: OECD Publishing, 2023.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-son Farmoni. – www.lex.uz
13. O'zbekiston Respublikasi Korporativ boshqaruv kodeksi. – Toshkent, 2015.